

A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben

DUPKA GYÖRGY

Az Európai Unió, így Magyarország, valamint Ukrajna vezetése számos alkalommal kinyilatkoztatta azon álláspontját, amely szerint nem lehet és nem szabad különbséget tenni a különböző elnyomó rendszerek (és ezen rendszerek áldozatainak) megítélésében. E tragikus események részletes feltárása, az áldozatokra való méltó, minél szélesebb körű megemlékezés, az elnyomó gyilkos hatalmak gyalázatos cselekedeteinek publikus, egyértelmű elítélése különösen a jövőnk, a jövő nemzedékek számára fontos, hiszen az áldozatok iránti kegyelet, valamint a sorsukat megnyomorító cselekedetek bűnös voltának tudatosulása lehet a legjobb védelem az ehhez hasonló tragédiák megelőzéséhez. Emiatt szükséges megemlékeznünk azokról a százezrekről is, akiket a szovjet csapatok által 1944–45-ben megszállt országokból – így az akkori Magyarország területéről – elhurcoltak.

E tragédiák sorozatának egyik szimbólumává vált Szolyva, pontosabban a több mint 70 évvel ezelőtt itt létesített GUPVI-gyűjtőtábor,¹ valamint annak fogolytemetője, amely Kárpát-medencei magyarságunk egyik Golgotája és kegyeleti helye lett. Több ezer ártatlan honfitársunk nyugszik az ottani sírokban, s alig van olyan kárpátaljai magyar és német család, amely ne lenne érintett ebben a hatalmas tragédiában. A lágerekbe hurcoltak közül igen kevesen tagadták meg magyarságukat és németségüket, valamennyien ragaszkodtak vallásukhoz, történelmi egyházukhoz és szülőföldjükhöz. A máig fájó igazság az, hogy az áldozatok közül is sokan vélték úgy, hogy a szovjet csapatok megérkezésével, a béke beköszöntével, egy új, boldogabb élet kezdődik. Ám hamar kiderült, hogy ezek, sőt tízezrek számára most jön el az igazi megpróbáltatások ideje.

Ma már tudjuk, hogy a GULAG² vagy a GUPVI éppúgy a gonoszság szimbólumai, mint ahogy Auschwitz-Birkenau vagy Mauthausen megsemmisítő táborai. Két, párhuzamosan egymás mellett létezett diktatúra szimbólumai. Számos vonatkozásban nem is lehet közöttük különbséget tenni.

Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolásának és mihamarabbi totális „szovjetizálásának”, a Kreml urai által jó előre elkészített forgatókönyve első felvonásaként a 4. Ukrán Front katonai tanácsa 1944. november 12-én döntést hozott a kollektív büntetés elvének alkalmazásáról a magyarokkal és németekkel szemben, akik feltételezésük szerint megakadályozták volna a térség szovjetizálását. Az 1944. november 13-án keltezett 0036. számú határozat a kárpátaljaiak ezreinek küszöbön álló letartóztatását és lágerekbe hurcolását a következőkkel magyarázta: „Számptalan településen katonaköteles magyar és német nemzetiségű személyek élnek, akiket csakúgy, mint az ellenség katonáit is, le kell tartóztatni és fogolytáborba küldeni!” A ha-

Szolyvai látkép, 1942 (Zempléni Múzeum)

tározatot Petrov hadseregtábornok, a front csapatparancsnoka és a front katonai tanácsának három tagja – Mehlsiz vezérezredes, Novikov vezérőrnagy és Kariofilli tüzérségi altábornagy – írta alá.

A rendelethez mellékelték a „városparancsnokság 2. sz. parancsát” is, amelyet magyar és német nyelven is közzétettek. A magyar nyelvű plakát szövegének befejező része így hangzott: 18-tól 50 éves korig a városparancsnokságokon „jelent-

A kárpátaljai lakosok elhurcolása

kezni tartoznak a német és magyar nemzetiségű hadköteles egyének... A jelentkezés utolsó napja 1944. évi november hó 16-ika... Mindazok, akik a jelentkezésnek nem tesznek eleget, le lesznek tartóztatva és a haditörvényszék elé kerülnek. Városparancsnok.” A parancs szövegét 1944. november 13-át követően a magyarok és németek által lakott településeken is kifüggesztették. A helyi hatósági vezetők a városparancsnokokkal közreműködve találták ki a „háromnapos munka”-ról vagy „málenkij robot”-ról szóló mesét, amely szerint az embereket hidak, utak javítására mozgósítják. A rendeletet a kisbírókkal is kidoboltatták, azzal a kiegészítéssel, hogy az érintettek „három napra elegendő élelmet vigyenek magukkal”.

1944. november 18-án indították a magukat magyarnak és németnek valló embereket az NKVD³ fegyveres kíséretével a szolyvai gyűjtőtáborba. Az esetlegesen bujkáló célszemélyek előállítására érdekében az akciót végrehajtó NKVD és a SZMERS-tisztek⁴ átfésülték a családi házakat, a mezőket, völgyeket, erdőket, az elhagyott gazdasági épületeket és minden olyan helyet, ahol el tudtak rejtőzni a „bűnös egyének”, akiknek egyetlen „bűnük” a származásuk volt. Az 1944. december 17-én kelt 5032P sz. NKVD jelentés szerint a Kárpátalja térségében „folyó év november 18-tól december 16-ig az NKVD-osztagok összesen 22 971 főt tartóztatnak le és irányítottak hadifogolygyűjtőhelyekre.” Fagyejev vezérőrnagy, a 4. Ukrán Fronthoz tartozó NKVD csapatok parancsnoka jelezte felelőseinek azt is, hogy „a hadtápterület megtisztítására indított akció folytatódik.”

*

A vizsgált NKVD-jelentések hallgatnak az útközben történt halálesetekről, a túlélőktől azonban tudjuk, hogy a Szolyvára, illetve a Lemberg megyéhez tartozó Sztarij Szamborba kísért menetszlopokból a végkimerüléstől lemaradt, ájultan összesett foglyokat az őrkíséret helyben kivégezte. A létszámhiányt ruszin, ukrán vagy más nemzetiségűekkel pótolták az útból eső településekről, gyakran a báméskodókat rángatva be a sorokba. Ilyen kegyetlen eljárás következtében kerültek a transzportokba és gyűjtőtáborokba az említettek mellett szlovák, román, lengyel és zsidó nemzetiségűek is. Az erőszakos elhurcolás, il-

letve a szovjet munkatáborokban uralkodó embertelen bánásmód következtében ezek veszítették életüket. Még inkább megdöbbenő, hogy a „háromnapos munka” hamis ürügyén mennyire magabiztosan és „nyíltan” bonyolították le az akciót.

1944. november 19-én – az „izolálásra kijelölt tömeg” jelentős részének letartóztatása másnapján – nyílt meg Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának – a szovjet hadvezetés által Kárpátalja élére állított vezető szerv – első konferenciája, amelyen a vidék párt-szervezete tevékenységének távlati kérdéseit és Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával történő újraegyesülését vitatták meg. Egy héttel később, november 26-án pedig megtartották Kárpátontúli Ukrajna népbizottságainak első kongresszusát, amely elfogadta a Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával való újraegyesüléséről szóló kiáltványt (manifesztumot).

A letartóztatási akció valószínűleg az adott körülmények között a közrend fenntartását célzó intézkedési terv része volt.

A magyar lakossághoz való hozzáállással kapcsolatban érdemes idézni a 4. Ukrán Front politikai csoportfőnöke, Pronyin altábornagy voltaképpen kényszerű beismerését: „A politikai helyzet ebben az időben (a Kárpátalja Ukrajnával való újraegyesítéséről szóló kiáltvány aláírása után) jelentősen súlyosbodott. A kongresszusig még a magyarok is, ha nem is örömmel, de mindenesetre nem ellenségesen fogadták a Vörös Hadsereg Kárpát-Ukrajnába való bevonulását. Most pedig, miután az állambiztonsági szervek elkülönítettek közel 30 ezer magyar katonaköteles személyt, a magyar lakosság nagyobb része és a magyarbarát ukránok egy része is így vagy úgy elégedetlenségének adott hangot, és negatívan kezdett viszonyulni az oroszokhoz. Ez elsősorban a Kiáltvány elleni agitációban jutott kifejezésre.” Mint ismeretes, ezek az események jóval Kárpátalja szovjet területre nyilvánítása előtt következtek be.

*

A szovjet időszak első évtizedét további deportálások, üldöztetések jellemezték: jóvátételi munkára hurcoltak el több ezer német nőt és férfit, számos német és magyar családot telepítettek ki Szibériába, magyar és német fiatalokat sorozták be a donbázi munkaszázadokba, emellett politikai és vallási alapú üldöztetések, pl. koncepciós és ún. kulákperek zajlottak.

Össességében a kommunista diktatúra „hét csapást” mért a kárpátaljai magyar és német lakosságra népiirtási szándékkal. Fentebb már említettük az első „csapás”-ként végrehajtott hadifogolyszerző akciót (az 1944. november 13-án keltezett 0036. számú határozatot), illetve a második „csapás”-ként értelmezhető begyűjtését magyarok és németek ezreinek.

A harmadik „csapás” az Állami Honvédelmi Bizottság 7161. számú, Sztálin aláírásával 1944. december 16-án kiadott határozata volt, amely előírta a munkaképes német lakosság internálását a Szovjetunióba – Kárpátalját is beleértve – jóvátételi munkavégzésre. A dokumentum szigorúan kimondja a határidőt is, hogy „a munkahelyre érkezésnek 1945. február 15-ig meg kell történnie.”

A szovjet hatóság negyedik „csapása” a rögtönítélő különleges bíróságok létrehozása volt. Az NKVD kezdeményezésére a

Emlékpark Szolyván (Ivókné Szajkó Ottília felvétele)

Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 18-i 22. sz. dekrétuma alapján rendkívüli bíróság létrehozásáról döntött, amely a későbbiekben megtizedelte a magyar, ruszin, német és ukrán értelmiség jeles képviselőit, illetve a történelmi egyházak vezetőit.

Az NKVD ötödik „csapása”: a szovjetellenes elemek letartóztatása, begyűjtése volt. Az SZSZKSZ NKVD № 0016. 1945. január 11-én kelt rendelete értelmében 1945 januárjában és februárjában Kárpátalján, a vele határos szlovákiai, magyarországi, romániai és lengyelországi térségekben összesen 215 540 főt tartóztattak le.

Az NKVD hatodik „csapása” a „megbélyegzett” német és magyar családok kitelepítése az SZSZKSZ Belügyminisztériumának 1946. január 15-i, №1034., illetve 1946. február 24-én kelt № 1-2749. belső rendelete alapján. Összesen több mint 3 000 németet deportáltak Szibériába és Kazahsztánba, ahol embertelen körülmények közepette dolgoztak, és közülük sokan elpusztultak. 1974-ben végül megadták nekik a hivatalos visszatérési és letelepedési engedélyt, létszámuk azonban jelentősen megfogyatkozott.

A hetedik „csapás” az NKVD-KGB politikai repressziója. Az eddigi források szerint több mint 12 ezer kárpátaljai ítélték 25 éves szabadságvesztésre a Sztálin-korszakban, akiknek a további sorsa ismeretlen.

*

A helyi magyarságot ért szörnyű igazságtalanság ellen akkoriban senki sem emelte fel a szavát. Ma már szerencsére más időkben élünk, annak tudatában is, hogy a GUPVI-GULÁG lágerekben elhunytak halálukban is az életet, az élőket szolgálják. Nekik is köszönhetjük, hogy ma egy igazságosabb, szabadabb világban élhetünk. A rendszerváltás után lehetővé vált, hogy megemlékezhetünk a két világháború és a szovjet megszállás áldozatairól, hogy Szolyván – a kárpátaljai magyarság összefogásával, a magyar és a német kormányzat támogatásával – létrehozhattuk a Kárpát-medencének e tragikus eseményekre emlékeztető talán legnagyobb emlékhelyét, amely mostanra a térség magyarságának zarándokhelyévé vált,⁵ örök mementó-jaként egy letűnt kor sötét diktatúrája ártatlan áldozatainak.

1 GUPVI/ГУПВИ – Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokság, Glavnaja Upravlenijje po gyelam vojennaplennih i internyiravánnih.

2 GULAG/ ГУЛАГ – Lágerek Állami Főhatósága, Glavnaja Upravlenijje Lagerej OGPU-NKVD-MDB-MVD SZSZSZR (1934–1964).

3 NKVD (SZSZKSZ NKVD): НКВД, НКВД СССР – Belügyi Népbiztosság, Narodnij komisszariat vnutrennih gyel.

4 SZMERS/ГУКР „Смерш” – Kémelhárítási Főcsoportfőnökség, oroszul: a „Szmersty Spionam!” – „Halál a kémekre!” kifejezés rövidítése, szovjet katonai kémelhárítás, Glavnaja Upravlenijja vojennaj kontrazvedki „Szmers”.

5 Az emlékpark-építés igénye 27 évvel ezelőtt fogalmazódott meg. A helyi magyarság életében mérföldkönek, történelmi jelentőségűnek számít egy beregszászi konferencia, amelyet 1989. november 18-án a málenkij robotra elhurcoltak emlékére rendeztek. Az emlékkonferencián elfogadott határozat indította el a gyűjtést az egykori szolyvai láger helyén létesítendő emlékpark finanszírozására. Az alapkövetéltre 1990. november 24-én, az avató ünnepségre pedig 1994. november 27-én került sor Szolyván. Az emlékpark szerkezetének központi eleme egy több körszeletből álló objektum (a népnyelvben Siratófalnak hívja), amely a pokol körtereit jelképezi. A hat kör lépcsőzetet alkot. A felső kör nyílt teret, emelvényt képez. A siratófal mögötti domboldalban lévő temetkezési hely maradványterületét bokrok és fák borítják. A park területéhez tartozik az első világháborús katonatemető és emlékoszlop. 2004. november 20-án a deportálások megkezdésének 60. évfordulója alkalmából gyászszertartás keretében felavatták 126 magyarlakta település emléktábláját. Ezeket, a siratófalon elhelyezett gránitkőtáblákon több mint 5500 áldozat neve olvasható. A Szolyvai Emlékpark ma Kelet-Közép-Európa egyik legnagyobb emlékparkja, a Kárpát-medencei magyarság zarándokhelye, a megnyugvás és kiengesztelődés emlékeztető helyszíne. Az utóbbi időben egyre többen keresik fel Magyarországról, de elzarándokolnak ide a kelet-szlovákiai Kassa és Nagykapos térségéből, a romániai Szatmár megyéhez tartozó Halmiból, valamint nyugati országokból is.